

PIOTR KALKA, ILONA ROMISZEWSKA
Poznań

WPROWADZANIE GOSPODARKI RYNKOWEJ W BYŁEJ NRD (WYBRANE ZAGADNIENIA)

I. WSTĘP

Wprowadzanie gospodarki rynkowej w byłej NRD jest elementem składowym procesu integracji ekonomicznej obu części Niemiec. Proces ten został zapoczątkowany już w pierwszej połowie 1990 r., a więc kilka miesięcy przed momentem politycznego zjednoczenia RFN i NRD. Obejmuje on obok tworzenia gospodarki rynkowej w byłej NRD również tzw. integrację realną, polegającą na kształtowaniu się coraz silniejszych powiązań gospodarczych i podziału pracy między Niemcami Wschodnimi i Zachodnimi. Pierwszy z elementów procesu integracji ma znaczenie wręcz kluczowe. Decyduje o tym nie tylko fakt, iż bez przejmowania przez byłą NRD systemu gospodarczego obowiązującego w RFN integracja byłaby niemożliwa. Równie istotna jest kwestia efektywności gospodarki rynkowej jako systemu gospodarczego. Ponieważ jest to system o potencjalnie wysokiej efektywności, objęcie nim obszaru byłej NRD powinno przyczynić się — na dłuższą metę — do osiągnięcia zasadniczych celów integracji realnej, a mianowicie do ukształtowania się w tej części Niemiec nowoczesnej struktury gospodarczej i do osiągnięcia tam poziomu gospodarczego zbliżonego do poziomu występującego w dawnych krajach federalnych.

Wprowadzanie gospodarki rynkowej jest procesem odbywającym się na wielu płaszczyznach, przy czym jedną z ważniejszych są stosunki własnościowe. Następują w nich przekształcenia zmierzające do oparcia gospodarki wschodnioniemieckiej na własności prywatnej, co dokonuje się w szczególności przez prywatyzację i reprivatyzację przedsiębiorstw państwowych oraz powoływanie nowych (prywatnych) przedsiębiorstw.

Dla gospodarki rynkowej charakterystyczne są: decentralizacja podstawowych decyzji gospodarczych, istnienie konkurencji i spełnianie funkcji koordynacyjnej przez ceny. Podstawowe decyzje gospodarcze dotyczące popytu na dobra oraz produkcji i jej metod podejmują same podmioty gospodarcze, tzw. budżety domowe i przedsiębiorstwa. Funkcja koordynacyjna cen polega na ich oddziaływaniu na wzajemne dostosowywanie się popytu i podaży. Ze względu na te cechy gospodarki rynkowej wprowadzanie jej zasad w Niemczech Wschodnich obejmuje rów-

niez tworzenie warunków do zniesienia centralnego systemu podejmowania głównych decyzji ekonomicznych i konkurencję, jak i kształtowanie funkcjonalnego mechanizmu cenowego. Osiągnięciu tych dwóch pierwszych celów służy w szczególności likwidacja centralnego planowania gospodarczego i państwowego monopolu handlu zagranicznego, wprowadzenie swobody zawierania umów oraz sanacja przedsiębiorstw. Przez sanację rozumie się uzdrawianie przedsiębiorstw pod względem ekonomicznym, zmierzające do przeobrażenia ich w firmy o wysokiej efektywności i konkurencyjności. Kształtowanie funkcjonalnego mechanizmu cenowego przejawia się np. w eliminowaniu subwencjonowania cen.

Na rynek składa się cały szereg rynków częściowych. Znajdują się wśród nich tak ważne dla funkcjonowania gospodarki, jak rynek pieniężno-kredytowy czy rynek pracy. Ponieważ w „planowej” gospodarce NRD rynki te praktycznie nie istniały, wprowadzanie gospodarki rynkowej przejawia się także w ich tworzeniu, przy czym istotnym elementem kształtowania rynku pieniężno-kredytowego jest budowa nowego systemu bankowego.

W artykule nie przedstawimy wszystkich elementów procesu wprowadzania gospodarki rynkowej w byłej NRD, lecz ze względu na rozległość powyższej problematyki skupimy się na kilku bardzo istotnych kwestiach. Omówimy mianowicie takie problemy, jak przekształcenia w stosunkach własnościowych, sanacja przedsiębiorstw oraz kształtowanie nowego systemu bankowego.

II. PRZEKSZTAŁCENIA W STOSUNKACH WŁASNOŚCIOWYCH I SANACJA PRZEDSIĘBIORSTW

1. STOSUNKI WŁASNOŚCIOWE I ORGANIZACJA GOSPODARKI W BYŁEJ NRD W PRZEDEDNIU ZJEDNOCZENIA NIEMIEC

Podjęcie analizy przekształceń własnościowych i sanacji przedsiębiorstw wymaga ukazania stosunków własnościowych istniejących w NRD u progu zjednoczenia Niemiec oraz pewnych form organizacji gospodarki tegoż kraju.

W NRD występowały trzy podstawowe typy własności, a mianowicie socjalistyczna, prywatna i osobista. Własność socjalistyczna obejmowała własność państwową, spółdzielczą i własność organizacji społecznych. Przedmiotem własności państwowej i spółdzielczej były przedsiębiorstwa i nieruchomości. Do państwa należały przy tym przedsiębiorstwa przemysłowe, usługowe, gospodarki rolnej i leśnej, a do spółdzielni — głównie przedsiębiorstwa rolne. Własność prywatna to małe przedsiębiorstwa i za-

kłady rzemieślnicze oraz grunty użytkowane w celach gospodarczych przez prywatnych przedsiębiorców i rzemieślników. Własność osobista dotyczyła np. zamieszkałych przez właścicieli domów jedno- albo dwurodzinnych oraz gruntów¹.

Decydującą rolę w gospodarce odgrywała własność socjalistyczna. Najistotniejszym jej typem była własność państwowa. O jej znaczeniu najlepiej świadczyła wielkość udziału sektora państwowego w produkcji przemysłowej brutto sięgająca 99%². Rola własności prywatnej była zupełnie marginalna, chociaż przez wiele lat sektor prywatny i półprywatny stanowił ważki element składowy gospodarki wschodnioniemieckiej. Jeszcze w 1971 r. funkcjonowało tam 5 632 półpaństwowych i 3 184 prywatnych przedsiębiorstw, które dostarczały łącznie około 11% produkcji przemysłowej brutto³. W pierwszej połowie 1972 r. zostały one przejęte przez państwo⁴.

Jak wspomniano już wyżej, przedmiotem własności państwowej były przedsiębiorstwa. Przybierały one często formę kombinatu, tzn. zespołu kilku zakładów działających pod wspólnym zarządem i związanych ze sobą pod względem organizacyjnym i technologicznym. Jedne kombinaty kierowane centralnie, były podporządkowane bezpośrednio ministerstwu kompetentnym w sprawach gospodarczych. Kombinaty gospodarki terenowej podlegały administracji okręgów i powiatów. Pod koniec 1989 r. działało 165 kombinatów kierowanych centralnie, w tym 126 przemysłowych, 21 budowlanych, 15 w dziedzinie rolnictwa, leśnictwa i gospodarki żywnościowej oraz 3 kombinaty w transporcie i komunikacji. Trzon kombinatów gospodarki terenowej tworzyły 143 kombinaty podległe radom okręgów⁵. Powstały one w przeważającym stopniu z przedsiębiorstw, które zostały przejęte przez państwo w 1972 r.⁶

O roli kombinatów w gospodarce wschodnioniemieckiej najlepiej świadczył fakt, iż zatrudniały one ponad 3,6 mln pracowników, czyli około 40% ludności pracującej zawodowo⁷.

¹ Por. B. Bievert, *Institutionelle Aspekte des Übergangs der DDR zur Marktwirtschaft*. „Vierteljahresberichte. Problems of International Cooperation”. Sonderheft. Wirtschaftliche und soziale Aspekte der deutschen Vereinigung nr 121/1990, ss. 252 - 253.

² Por. J. L. Collier Jr., *GDR. Economic Policy during the Honecker Era*. „Eastern European Economics”. Fall 1990, s. 18.

³ Por. J. L. Collier Jr., *op. cit.*, s. 17.

⁴ Por. J. L. Collier Jr., *op. cit.*, ss. 17 i 18.

⁵ Por. W. Stinglwagner, *DDR-Industrie im Umbruch: Strukturwandel vom staatlichen Zentralismus zur Marktwirtschaft*. „Vierteljahresberichte”, jw., s. 260. Rady okręgów były organami władzy wykonawczej.

⁶ Por. W. Stinglwagner, *op. cit.*, s. 260.

⁷ Jw.

2. AKTY PRAWNE REGULUJĄCE PRZEKSZTAŁCENIA WŁASNOŚCIOWE I SANACJĘ PRZEDSIĘBIORSTW

Problemy związane z przekształceniami własnościowymi i sanacją przedsiębiorstw w Niemczech Wschodnich zostały uregulowane w całym szeregu aktów prawnych. Należały do nich:

— uchwała Rady Ministrów NRD z 1 marca 1990 r. o powołaniu Urzędu dla powierniczego zarządu majątkiem państwowym (Urzędu Powierniczego)⁸,

— rozporządzenie Rady Ministrów NRD z 1 marca 1990 r. o przekształceniu państwowych kombinatów, przedsiębiorstw i instytucji w towarzystwa kapitałowe⁹,

— ustawa Izby Ludowej NRD z 7 marca 1990 r. o tworzeniu i działalności prywatnych przedsiębiorstw oraz o udziałach w przedsiębiorstwach¹⁰,

— wspólne oświadczenie rządów Republiki Federalnej Niemiec i Niemieckiej Republiki Demokratycznej w sprawie regulacji otwartych kwestii majątkowych z 15 czerwca 1990 r.¹¹,

— ustawa Izby Ludowej NRD z 17 czerwca 1990 r. o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego¹².

Uchwała Rady Ministrów powoływała do życia Urząd Powierniczy, nadając mu charakter instytucji prawa publicznego. Powierzyła ona Urzędowi zadanie zarządzania przeważającą częścią majątku państwowego. Zarządzanie to obejmowało również — jakkolwiek nie mówiła o tym uchwała Rady Ministrów — działalność mającą na celu sanację przedsiębiorstw państwowych.

Rozporządzenie Rady Ministrów zawierało cały szereg uregulowań dotyczących przekształcania przedsiębiorstw państwowych w towarzystwa kapitałowe. Przekształcanie to traktowano jako wstęp do sanacji, jak i prywatyzacji przedsiębiorstw. Wysiłki zmierzające do uzdrowienia, pod względem ekonomicznym, firm byłyby bowiem z góry skazane na niepowodzenie, gdyby nadal przyjmowano dotychczasową formułę własności

⁸ Por. Beschluß zur Gründung der Anstalt zur treuhänderischen Verwaltung des Volkseigentums (Treuhandanstalt). GBl. der DDR, I, 1990, s. 107.

⁹ Por. Verordnung zur Umwandlung von volkseigenen Kombinaten, Betrieben und Einrichtungen in Kapitalgesellschaften. GBl. der DDR, I, 1990, s. 107.

¹⁰ Gesetz über die Gründung und Tätigkeit privater Unternehmen und über Unternehmensbeteiligungen. GBl. der DDR, I, 1990, s. 141.

¹¹ Por. Gemeinsame Erklärung der Regierungen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik zur Regelung offener Vermögensfragen. BGBl., II, 1990, s. 1237.

¹² Gesetz zur Privatisierung und Reorganisation des volkseigenen Vermögens (Treuhandgesetz) GBl. der DDR, I, 1990, s. 300.

państwowej. Była to w rzeczywistości formuła własności niczyjej, przy utrzymaniu której nie można było także prowadzić prywatyzacji.

Trzeba tutaj podkreślić, że rozporządzenie nie dotyczyło wszystkich przedsiębiorstw państwowych. Nie obejmowało przedsiębiorstw przejętych przez państwo w 1972 r., Poczty Niemieckiej (łącznie z Dyrekcją Generalną), Kolei Niemieckiej, Zarządu Dróg Wodnych i Zarządu Dróg Publicznych.

W myśl rozporządzenia przedsiębiorstwo państwowe mogło ulec przekształceniu zasadniczo albo w towarzystwo z ograniczoną odpowiedzialnością, albo w towarzystwo akcyjne. Właścicielem udziałów albo akcji stawał się przy tym Urząd Powierniczy. Samo przekształcenie dokonywało się przez złożenie stosownego oświadczenia przez przeobrażone przedsiębiorstwo i Urząd Powierniczy. Niezbędne było również spełnienie kilku dodatkowych warunków, a wśród nich sporządzenie tzw. bilansu otwarcia.

Ustawa Izby Ludowej z 7 marca 1990 r. tworzyła podstawy prawne dla rozwoju w Niemczech Wschodnich przedsiębiorstw prywatnych, a w szczególności małych i średnich firm. Zawierała ona także postanowienia o reprivatyzacji (pełnej albo częściowej) przedsiębiorstw przejętych przez państwo w 1972 r. Reprivatyzacja następowała przez przekształcenie tych przedsiębiorstw w towarzystwa osobowe albo kapitałowe, co dokonywało się na wniosek dawnego prywatnego właściciela albo udziałowca, albo ich spadkobierców. Wniosek ten należało złożyć w ciągu 6 miesięcy od wejścia w życie ustawy (czyli od 16 marca 1990 r.). Przekształcenie wymagało również ustalenia bilansu końcowego przedsiębiorstwa państwowego, jak i zawarcia porozumienia między przedsiębiorstwem państwowym a podmiotem przejmującym przedsiębiorstwo o podlegających przejęciu funduszach, roszczeniach, wierzytelnościach i stosunkach umownych. Przekształcenie takie odbywało się przez złożenie stosownego oświadczenia przez przedsiębiorstwo państwowe i stronę przejmującą.

Wspólne oświadczenie rządów RFN i NRD w sprawie regulacji otwartych kwestii majątkowych tworzyło również podstawy prawne dla procesu reprivatyzacji. Nakazywało ono bowiem restytucję nieruchomości wywłaszczonych przez państwo wschodnioniemieckie, przedsiębiorstw i udziałów w przedsiębiorstwach skonfiskowanych przez to państwo w latach 1949 - 1972. Ponieważ restytucja nieruchomości nie była zawsze możliwa albo uzasadniona ze względów społecznych, wspólne oświadczenie przyznawało byłym właścicielom oraz ich spadkobiercom w niektórych przypadkach uprawnienie do odszkodowania albo do wymiany straconej nieruchomości na nieruchomość o podobnej wartości.

Wspólne oświadczenie wyraźnie stanowiło, że restytucji nie podlega

majątek wywłaszczony w latach 1945 - 1949 na podstawie decyzji radzieckich władz okupacyjnych. Chodziło tutaj o decyzje dotyczące reformy rolnej i nacjonalizacji kluczowych przedsiębiorstw.

Sformułowana we wspólnym oświadczeniu zasada restytucji majątku przejętego przez państwo wschodnioniemieckie została potwierdzona w art. 41 układu zjednoczeniowego.

Nawiązując do uregulowań dotyczących reprivatyzacji, a zawartych w ustawie z 7 marca 1990 r., wspólne oświadczenie pozwoliło na sprzedaż udziałów państwowych w firmach, które przed 1972 r. były firmami półpaństwowymi.

Ustawa o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego regulowała wiele zagadnień. I tak powierzała ona prywatyzację i reorganizację tego majątku Urzędowi Powierniczemu. Ustawa określiła zadanie Urzędu jako „popieranie procesu dostosowań strukturalnych gospodarki do wymogów rynku”. Tak ogólnie sformułowany cel obejmował szereg zadań szczegółowych. Należało do nich oddziaływanie na przeobrażanie się przedsiębiorstw zdolnych do sanacji w firmy mogące skutecznie konkurować na rynku, prywatyzacja i zamykanie zakładów nie nadających się do sanacji. Realizując pierwsze z tych zadań, Urząd Powierniczy mógł stosować różnego rodzaju instrumenty, np. zaciągać kredyty w celu finansowania przedsięwzięć sanacyjnych, udzielać przedsiębiorstwom gwarancji kredytowych.

W ustawie znalazły się również postanowienia dotyczące metod prywatyzacji. Podstawowa metoda polegała na sprzedaży przedsiębiorstw (udziałów w przedsiębiorstwach albo akcji) kapitałowi prywatnemu. Dopuszczalne było także przyznawanie oszczędzającym udziałów w majątku państwowym.

Omawiana ustawa regulowała również pewne kwestie związane z przekształcaniem przedsiębiorstw państwowych w towarzystwa kapitałowe, a wśród nich zasady tego przekształcania. Stanowiła ona, że przedsiębiorstwa, które nie przeobraziły się jeszcze (tzn. w terminie do 1 lipca 1990 r.) w towarzystwa kapitałowe, ulegają przekształceniu w towarzystwa akcyjne albo w towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością. Dla kombinatów przewidziana była przy tym zasadniczo forma towarzystwa akcyjnego, a dla innych jednostek gospodarczych — towarzystwa z ograniczoną odpowiedzialnością. Przekształcenie następowało z mocy ustawy z dniem 1 lipca 1990 r. Ustawa zobowiązywała powstałe w tym terminie towarzystwa kapitałowe do przekazania Urzędowi Powierniczemu do 31 lipca 1990 r. danych na temat majątku w momencie przekształcenia oraz wstępnej koncepcji działalności firmy, a do 31 października tegoż roku — m.in. bilansu końcowego przedsiębiorstwa i bilansu otwarcia w momencie przekształcenia.

3. PRZEKSZTAŁCENIE PRZEDSIĘBIORSTW PAŃSTWOWYCH W TOWARZYSTWA KAPITAŁOWE

Przekształcanie przedsiębiorstw państwowych w towarzystwa kapitałowe okazało się w praktyce bardzo trudnym zadaniem. Jakkolwiek rządy NRD (Modrowa i de Maizièrè'a) zainteresowane były w zrealizowaniu tego zadania przed wprowadzeniem unii walutowej; do końca maja 1990 r. jedynie 500 na ponad 10 tys. przedsiębiorstw państwowych przeobraziło się w towarzystwa kapitałowe¹³. Dla przedsiębiorstw poważny problem stanowiło spełnienie jednego z warunków niezbędnych do dokonania przekształcenia, a mianowicie sporządzenie tzw. bilansu otwarcia. Było bowiem rzeczą bardzo trudną przeprowadzenie realistycznej oceny ich majątku na podstawie ksiąg firmy. Dane podane w księgach były w poważny sposób zawyżone. Spowodowane było to w szczególności stosowaniem przez dyrektorów przedsiębiorstw praktyki podwyższania wartości urządzeń w przypadku wzrostu na nie cen w kraju, obowiązywaniem wyjątkowo długich okresów amortyzacji i traktowaniem napraw urządzeń jako dodatkowej inwestycji¹⁴.

Proces przekształcania się przedsiębiorstw państwowych w towarzystwa kapitałowe formalnie zakończony został 1 lipca 1990 r. Ustawa o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego postanawiała, że z tym dniem przedsiębiorstwa, które jeszcze nie przeobraziły się w towarzystwa kapitałowe, uzyskują ten status. Jednocześnie przesuwała na później termin spełnienia warunków, dotychczas niezbędnych do przekształcenia się w towarzystwo kapitałowe. Do dnia 1 lipca 1990 r. ogromna większość wschodnioniemieckich przedsiębiorstw państwowych nie zdołała jeszcze zrealizować tych warunków.

4. PRYWATYZACJA PRZEDSIĘBIORSTW PAŃSTWOWYCH PRZEZ URZĄD POWIERNICZY

Urząd Powierniczy rozpoczął pracę nad prywatyzacją gospodarki w lipcu 1990 r. Polegała ona — jak dotychczas — na sprzedaży przedsiębiorstw państwowych kapitałowi prywatnemu. Nie znalazła jeszcze zastosowania inna metoda prywatyzacji przewidziana w ustawie o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego, a polegająca na przyznawaniu udziałów oszczędzającym.

¹³ Por. „Deutschland Archiv” nr 7/1990, s. 1019. Dane dotyczą najważniejszej grupy przedsiębiorstw państwowych, a mianowicie przedsiębiorstw określanych nazwą *Volkseigener Betrieb* (VEB).

¹⁴ Por. *DDR-Bilanzen: Mit dem Staatsvertrag wird alles anders.* „Wirtschafts Woche” nr 18/1990, s. 26.

Od lipca 1990 r. do końca kwietnia 1991 r. Urząd sprzedał 1070 przedsiębiorstw sektora produkcyjnego¹⁵. Spośród tych przedsiębiorstw ogromna większość została sprywatyzowana w okresie od połowy stycznia do końca kwietnia 1991 r. Urząd poczynił również postęp w zakresie prywatyzacji sektora usług. Do końca kwietnia 1991 r. w ręce prywatne przeszło 17 400 firm usługowych, w tym 14 domów towarowych, 15 200 restauracji i sklepów, 212 hoteli i 1134 apteki¹⁶. Przedsiębiorstwa przejmowane były głównie przez kapitał zachodniemiecki.

Musi się tutaj rodzić pytanie, jak ocenić efekty osiągnięte przez Urząd Powierniczy w zakresie prywatyzacji gospodarki. Mogą się one wydawać wręcz imponujące, jeśli porówna się je z rezultatami prywatyzacji w Czechosłowacji, Polsce i na Węgrzech. Przy tego rodzaju porównaniach nie można zapominać, że Czechosłowacja, Polska i Węgry, przebudowując swą gospodarkę, skazane są głównie na swe własne siły. Tymczasem transformacja gospodarki wschodniemieckiej dokonuje się przy wykorzystaniu potencjału gospodarki zachodniemieckiej.

Efekty uzyskane przez Urząd Powierniczy w zakresie prywatyzacji gospodarki można ocenić jako dość znaczne. Urząd zdołał bowiem w ciągu niespełna roku sprywatyzować 16% przedsiębiorstw sektora produkcyjnego i 68% przedsiębiorstw sektora usług (w tym wszystkie domy towarowe, 76% restauracji i sklepów oraz ponad 50% hoteli i aptek)¹⁷. Teza ta jest tym bardziej uzasadniona, że Urząd Powierniczy prowadził swą działalność w niełatwych warunkach. Cały szereg czynników niezależnych od Urzędu utrudniało i utrudnia prywatyzację.

Wśród nich na pierwszym miejscu wymienia się przyjęcie zasady o restytucji nieruchomości, przedsiębiorstw i udziałów w przedsiębiorstwach przejętych przez państwo wschodniemieckie. Wprowadzenie powyższej zasady spowodowało, że około miliona osób wystąpiło z roszczeniami o zwrot swej dawnej własności¹⁸. Fakt ten w istotnej mierze zaważył na wstrzymaniu się przez wiele przedsiębiorstw zachodniemieckich z realizacją inwestycji w Niemczech Wschodnich. Nie chciały one podejmować ryzyka wykupywania firm wschodniemieckich, obawiając się, że dana firma albo jej część, budynek czy grunt, na którym firma się mieści, okaże się własnością innej osoby. Ponieważ wprowadzenie zasady o restytucji majątku wywarło negatywny wpływ na rozwój prywatyzacji, ustawodawca niemiecki przyjął w marcu 1991 r. ustawę pozwalającą

¹⁵ Por. R. Mauser, B. Sander, K.-D. Schmidt, *Privatisierung in Ostdeutschland. Zur Arbeit der Treuhandanstalt*. „Die Weltwirtschaft” nr 1/1991, s. 54.

¹⁶ Jw.

¹⁷ Jw.

¹⁸ Por. Ch. Watrin, *Treuhandanstalt: Transformator im Prozeß der Systemänderung*. „Wirtschaftsdienst” nr 4/1991, s. 169.

cą Urzędu Powierniczemu i terytorialnym instytucjom prawa publicznego na dysponowanie (w określonych warunkach) przedsiębiorstwami i nieruchomościami bez względu na istnienie roszczenia o zwrot¹⁹.

Do czynników hamujących prywatyzację należy również ogólna sytuacja gospodarki wschodnioniemieckiej, poziom kadr administracji państwowej, stan infrastruktury i środowiska naturalnego. Ogólna sytuacja gospodarki wschodnioniemieckiej jest niełatwa. Zaznacza się tendencja do ograniczania działalności gospodarczej. Przykładowo w I półroczu 1991 r. produkt wewnętrzny brutto (wyrażony w cenach stałych) obniżył się o 32,90% w porównaniu z analogicznym półroczem poprzedniego roku²⁰.

Kadry administracji państwowej są nie przygotowane do działania w nowych warunkach polityczno-gospodarczych. Odczuwa się dotkliwy brak pracowników umiejących się posługiwać zachodnioniemieckim prawem gospodarczym²¹.

Stan infrastruktury, tak ważnej z punktu widzenia funkcjonowania gospodarki, należy określić jako zły. W Niemczech Wschodnich nie ma efektywnego systemu telekomunikacyjnego. Przykładowo sieć telefoniczna jest na poziomie krajów rozwijających się. Także sieć dróg kołowych i kolejowych nie odpowiada nowoczesnym wymogom²².

Była NRD należy do najbardziej zanieczyszczonych regionów świata. Emisja dwutlenku siarki (SO₂) na km² jest tutaj najwyższa na świecie i sięga w skali rocznej 59 t. Woda w połowie rzek cechuje się ekstremalnie wysokim stopniem zanieczyszczenia i nie można z niej uzyskać wody zdatnej do picia. Stan czystości wód w 1/3 jezior jest tak niski, że kąpiel w nich stanowi zagrożenie dla życia i jest zabroniona²³. Istnienie ogromnego zanieczyszczenia środowiska naturalnego w Niemczech Wschodnich jest czynnikiem hamującym prywatyzację, gdyż obowiązująca tam zasada naprawy szkód środowiskowych przez ich sprawcę (albo przez jego następców prawnych) oznacza w praktyce, że koszty usuwania szkód

¹⁹ Gesetz zur Beseitigung von Hemmnissen bei der Privatisierung von Unternehmen und zur Förderung von Investitionen. BGBl., I, 1991, s. 766.

²⁰ Obliczono na podstawie danych zamieszczonych w: *Die wirtschaftliche Lage in Deutschland im zweiten Quartal 1991*. Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. „Wochenbericht” nr 33/1991, s. 72.

²¹ Por. *Die neuen Bundesländer auf der Suche nach der Wende*. „Hamburger Abendblatt” z 19 II 1991 (za: „Deutsche Tribüne” nr 22/1991, s. 3).

²² Por. Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung: *Auf dem Wege zur wirtschaftlichen Einheit Deutschlands*. Jahresgutachten 1990/1991, Deutscher Bundestag, Drs. 11/8472, ss. 66 i 81; W. Dietz, *The Impact of the Unification on the East German Economy*. Wiener Institut für Wirtschaftsvergleiche. „Forschungsbericht” nr 172/1991, s. 4.

²³ Por. Sachverständigenrat..., s. 80; W. Dietz, *op. cit.*, s. 4.

musiałyby ponieść podmioty wykupujące firmy wschodnioniemieckie. Istnieje wprawdzie możliwość zwolnienia z ponoszenia tych kosztów²⁴, jednakże w praktyce trudno je uzyskać wobec niełatwej sytuacji budżetowej państwa niemieckiego.

Dalsze czynniki hamujące prywatyzację to wzrost płac w gospodarce wschodnioniemieckiej oraz przedłużające się w wielu przedsiębiorstwach prace nad opracowaniem bilansu otwarcia. W byłej NRD dokonał się niemalże wzrost płac. O ile na początku 1990 r. płace te kształtowały się na poziomie ledwie 30% płac w Niemczech Zachodnich, o tyle już np. w sierpniu tegoż roku sięgały one 40% - 50%²⁵. Wzrost płac wpływał na ograniczanie zainteresowania inwestorów zachodnich Niemcami Wschodnimi, gdyż prowadził do osłabienia ich istotnej zalety jako miejsca inwestycji, wyrażającej się w tanioci siły roboczej.

Dokonanie prywatyzacji przedsiębiorstwa jest nie do pomyślenia bez opracowania bilansu otwarcia, zawierającego ocenę wartości jego majątku. Tymczasem do czerwca 1991 r. — jak wynika z enuncjacji prasowych — w najlepszym razie połowa przedsiębiorstw podległych Urzędowi Powierniczemu zdołała przedłożyć mu koncepcję swej działalności albo bilans otwarcia przedstawiony w DM²⁶.

Czynniki hamujące prywatyzację dotyczą również wielkości i stanu techniczno-ekonomicznego przedsiębiorstw wschodnioniemieckich, jak i poziomu ich kadr kierowniczych. Duża część tych przedsiębiorstw to większe jednostki gospodarcze. Należące do nich budynki i urządzenia są często zbyt duże z punktu widzenia potrzeb potencjalnych nabywców, a stan załogi — zbyt wysoki²⁷.

Ponadto przedsiębiorstwa wschodnioniemieckie reprezentują znacznie niższy poziom techniczny niż firmy zachodnioniemieckie. Wskazuje na to np. porównanie wydajności pracy (mierzonej wielkością produktu społecznego brutto na 1 zatrudnionego). Była ona w latach 1989 i 1990 w NRD odpowiednio o około 67,8% i 70,7% niższa niż w RFN²⁸. Z zacołania techniczno-gospodarczego przedsiębiorstw wschodnioniemieckich wynika ich niska konkurencyjność. O poziomie tej konkurencyjności najlepiej świad-

²⁴ Por. C. Kuhl, *Finanzierung der Altlastensanierung in den neuen Bundesländern*. „Wirtschaftsdienst” nr 4/1991, s. 181.

²⁵ Por. Sachverständigenrat..., s. 76.

²⁶ Por. *Langsamer Wandel der ostdeutschen Wirtschaft*. „Neue Zürcher Zeitung” nr 180/1991, s. 9.

²⁷ Por. *Gesamtwirtschaftliche und unternehmerische Anpassungsprozesse in Deutschland*. Erster Bericht. Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. „Wochenbericht” nr 12/1991, s. 126.

²⁸ Obliczono — jak w przypisie 20, ss. 466 i 472.

czy fakt, że według raportu monachijskiego *ifo-Institut für Wirtschaftsforschung* — trzy na cztery przedsiębiorstwa z byłej NRD skarżą się na trudności ze zbytem swoich towarów²⁹.

Firmy wschodnioniemieckie są znacznie zadłużone. Zadłużenie ich ocenia się na 100 mld DM³⁰. Szanse umorzenia tych długów są przy tym — ze względu na niełatwą sytuację budżetową — małe.

Poziom zawodowy kadr kierowniczych przedsiębiorstw wschodnioniemieckich jest niski. Ogromna większość menedżerów nie umie skutecznie działać w warunkach tworzącej się gospodarki rynkowej. Według zachodnioniemieckiego eksperta J. Kienbauma w najlepszym razie 5% - 10% kierowników przedsiębiorstw odpowiada wymaganiom zachodnim³¹.

5. REPRYWATYZACJA PRZEDSIĘBIORSTW PAŃSTWOWYCH I TWORZENIE NOWYCH FIRM

Reprywatyzacja przedsiębiorstw przejętych przez państwo w 1972 r. została zapoczątkowana w końcu kwietnia 1990 r. W ciągu czterech pierwszych miesięcy (tzn. od 30 kwietnia do 31 sierpnia 1990 r.) przeszło w ręce prywatne 2009 przedsiębiorstw, co oznaczało rozpatrzenie ponad 19% złożonych wniosków³².

Na pozór reprywatyzacja mogła wydawać się łatwym zadaniem. Tytuł własności miał przejść na rzecz dawnego właściciela albo jego spadkobierców. Przedsiębiorstwa były małe i stąd też nie powinno być większych problemów z oceną ich majątku. W praktyce jednak i reprywatyzacja okazała się trudnym zadaniem. Władze nie były przygotowane pod względem fachowym do realizacji tego zadania. Jednocześnie liczba urzędników zajmujących się rozpatrywaniem wniosków była zbyt mała. Na duże trudności napotykało rozgraniczanie majątku przedsiębiorstw, jak i rozwiązanie problemów związanych z zadłużeniem firm oraz ponoszeniem kosztów usuwania szkód środowiskowych. Niejednokrotnie decyzje reprywatyzacyjne odwoływali sami wnioskodawcy, zaniepokojeni krytyczną sytuacją gospodarki wschodnioniemieckiej³³. Wszystko to hamowało reprywatyzację.

W Niemczech Wschodnich powstało już wiele nowych (prywatnych)

²⁹ Por. *Treuhandanstalt: Schwere Aufgabe für Rohwedder Nachfolger. Neues Image gesucht.* „Wirtschafts Woche” nr 16/1991, ss. 16 - 23.

³⁰ Por. *Kapital kapie kropelkami.* „Gazeta Wyborcza” nr 45/1991, s. 6.

³¹ Por. *Warten auf das Wunder.* „Wirtschafts Woche” nr 9/1991, ss. 29 - 30.

³² Por. *Sachverständigenrat ...*, s. 238.

³³ Jw.

przedsiębiorstw. Do końca marca 1991 r. było ich około 100 tys.³⁴, do czego w niemałej mierze przyczyniła się polityka rządu federalnego RFN. Promuje on tworzenie nowych przedsiębiorstw w Niemczech Wschodnich, przydzielając podmiotom zamierzającym powołać je do życia korzystne kredyty albo pożyczki za pośrednictwem banków³⁵.

Nowe firmy powstały w szczególności w sektorze usług i w rzemiośle, na co wskazują zawiadomienia o działalności gospodarczej³⁶. Zawiadomienia te dotyczyły w blisko 2/3 działalności w sferze handlu, rzemiosła, restauratorstwa i organizacji wypoczynku³⁷. Tworzenie nowych firm zwłaszcza w sektorze usług i rzemiośle wynika z ogromnego zaniedbania tych dziedzin gospodarki. Przez cały okres istnienia NRD decydujący nacisk w polityce gospodarczej kładziono na rozwój produkcji.

Mimo że sektor usług wyróżnia się pod względem liczby nowo powstałych przedsiębiorstw, tutaj też istnieją pewne czynniki wpływające hamująco na tworzenie nowych firm. Należą do nich: niski poziom dochodów wschodnioniemieckich budżetów domowych, spadek udziału wydatków na usługi w całości wydatków budżetów, korzystanie w coraz większym stopniu przez mieszkańców byłej NRD z usług przedsiębiorstw zachodnioniemieckich oraz kłopoty z uzyskaniem powierzchni i lokali użytkowych³⁸.

Bardzo mało nowych przedsiębiorstw powstało w przemyśle, gdyż warunki rozwoju są tutaj mało korzystne. Istniejące przedsiębiorstwa wschodnioniemieckie wytwarzają szeroki asortyment wyrobów, znacznie szerszy niż w gospodarkach o podobnej wielkości. Jednocześnie istnieje bardzo silna konkurencja ze strony przedsiębiorstw zachodnioniemieckich.

Nowo powstałe przedsiębiorstwa są firmami małymi i średnimi. Wiele z nich stanowią jednak firmy bardzo słabe ekonomicznie, co w istotny sposób redukuje pozytywne efekty wynikające ze stworzenia dużej liczby nowych przedsiębiorstw.

³⁴ Por. P. Christ, *Der Fortschritt ist eine Schnecke*. „Die Zeit” nr 27/1991, s. 23.

³⁵ Por. Sachverständigenrat..., s. 241.

³⁶ Zawiadomienia tego rodzaju (określane w j. niemieckim mianem *Gewerbeanmeldungen*) składają kompetentnej władzy krajowej podmioty zamierzające w szczególności stworzyć nowe przedsiębiorstwo, przenieść przedsiębiorstwo czy dokonać zmiany kierunku jego działalności. Por. *Dr. Gablers Wirtschaftslexikon*. Erster Band A-K. Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler, Wiesbaden 1976, s. 1786.

³⁷ Por. *Die Lage der Weltwirtschaft und der deutschen Wirtschaft im Frühjahr 1991*. Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. „Wochenbericht” nr 18 - 19/1991, s. 236.

³⁸ Por. przypis 27, s. 131.

6. SANACJA PRZEDSIĘBIORSTW

Działania sanacyjne podejmowane w firmach wschodnioniemieckich polegały — jak dotychczas — w szczególności na ograniczaniu kosztów produkcji. W państwowych przedsiębiorstwach przemysłowych zmniejszono te koszty, wyłączając z zakresu działalności dziedziny należące do sfery socjalno-kulturalnej (prowadzenie przedszkoli, domów wczasowych, kantyn, bibliotek, opieka zdrowotna itp.). Wyodrębniano także ze struktury przedsiębiorstw działy spedycji, warsztatów naprawczych i budownictwa oraz przekształcano je w odrębne przedsiębiorstwa. W wyniku tych wszystkich działań zatrudnienie w państwowych firmach przemysłowych obniżyło się o około 1/5³⁹. W przedsiębiorstwach przemysłowych, już sprywatyzowanych, koszty produkcji spadły w istotny sposób na skutek redukcji zatrudnienia. Jak wynika z ankiet przeprowadzonych w tego rodzaju przedsiębiorstwach, załoga została tam zmniejszona niejednokrotnie o 2/3⁴⁰. Koszty produkcji zawężano również przez ograniczanie asortymentu wytwarzanych produktów⁴¹.

Podejmując działania sanacyjne, przedsiębiorstwa w swej ogromnej większości zaniedbywały tak istotne z punktu widzenia polepszenia efektywności ekonomicznej i konkurencyjności problemy, jak unowocześnianie różnych produktów i aparatu produkcyjnego, tworzenie efektywnych kanałów dystrybucji i strategii marketingowe⁴². Wyjątek pod tym względem stanowiły firmy już sprywatyzowane. Zaniedbywanie tych istotnych problemów wynikało z trudnej sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw wschodnioniemieckich. Ona też powodowała, że typowym zjawiskiem stało się redukowanie przez przedsiębiorstwa wydatków i personelu w zakresie prac badawczych i rozwojowych i to często na skalę uniemożliwiającą praktycznie rozwój innowacji produktów i technologii⁴³.

Zaniedbując problemy unowocześniania produktów i aparatu produkcyjnego, tworzenia efektywnych kanałów dystrybucji i stosowania strategii marketingowych, przedsiębiorstwa wschodnioniemieckie narażały się na niebezpieczeństwo, że pozytywne skutki wynikające z działań sanacyjnych mogą łatwo ulec zanikaniu w wyniku występującej tendencji do wzrostu płac (wzrostu nie związanego z odpowiednimi zmianami w poziomie wydajności pracy).

W tym kontekście widać, jak istotna jest kwestia tempa prywatyzacji

³⁹ Jw., s. 125.

⁴⁰ Jw.

⁴¹ Jw., s. 125; *Langsamer Wandel der ostdeutschen Wirtschaft*. „Neue Zürcher Zeitung” nr 180/1991, s. 9.

⁴² Por. *Langsamer Wandel...*, s. 9.

⁴³ Por. przypis 27, s. 125.

i jej efektów dla rozwoju inwestycji. Wskutek prywatyzacji przedsiębiorstwa mogą uzyskać bowiem środki niezbędne do wprowadzenia na większą skalę innowacji produktów i technologii, budowy efektywnych kanałów dystrybucji i stosowania marketingu.

W sanacji przedsiębiorstw uczestniczy Urząd Powierniczy. Działalnością swą obejmuje przy tym — zgodnie ze swymi kompetencjami — przedsiębiorstwa jeszcze niesprywatyzowane. Do zadań Urzędu należy badanie przedkładanych przez przedsiębiorstwa koncepcji sanacji oraz zabezpieczenie działań sanacyjnych firm od strony finansowej (pod warunkiem, że koncepcje sanacji wróżą sukces).

Zaangażowanie Urzędu Powierniczego w sanację przedsiębiorstw było — jak dotychczas — małe. Zaważyło na tym stanowisko kół rządowych, które jeszcze do niedawna uważały, że w pracach Urzędu znacznie większe znaczenie winno mieć prowadzenie prywatyzacji niż polityka sanacji przedsiębiorstw. Niechęć do realizacji na większą skalę tej polityki wynikała przy tym z dwóch przesłanek. Pierwsza to obawa przed nieefektywnym wydatkowaniem przez Urząd funduszy przeznaczonych na sanację (wobec tendencji do kierowania się przez instytucje polityczne w swych decyzjach o charakterze ekonomicznym w bardzo istotnym stopniu względami politycznymi). Druga przesłanka wynikała z niedostatecznej obsady personalnej Urzędu, uniemożliwiającej rozwinięcie przezeń strategii sanacyjnych dla wielu przedsiębiorstw i nadzorowanie realizacji tych strategii.

Od pewnego czasu (od wiosny 1991 r.) zaobserwować można zmianę stanowiska kół rządowych w kwestii roli prywatyzacji i polityki sanacyjnej w działalności Urzędu Powierniczego. Pod wpływem niełatwej sytuacji występującej w gospodarce wschodniemieckiej koła te zadecydowały, że należy odejść od zasady bezwzględnego priorytetu prywatyzacji i zintensyfikować popieranie przez Urząd sanacji przedsiębiorstw⁴⁴.

Procesowi sanacji przedsiębiorstw towarzyszyło zamykanie firm nie nadających się do sanacji oraz firm stanowiących poważne zagrożenie dla środowiska naturalnego. Za pierwsze uznano — jak można wnosić z wypowiedzi prezydenta Urzędu Powierniczego, B. Breuel — przedsiębiorstwa nie mające szans stania się konkurencyjnymi albo wytwarzające wyroby, które w innych częściach Europy dawno już zniknęły z rynku ze względu na brak możliwości zbytu⁴⁵. Decyzje o likwidacji przedsiębiorstw były podejmowane przez Urząd Powierniczy — wobec niełatwej sytuacji gospodarczej Niemiec Wschodnich — z dużą ostrożnością i rozważą. Według informacji pochodzących z połowy czerwca 1991 r.,

⁴⁴ Por. przypis 29, ss. 16 - 23.

⁴⁵ Por. B. Breuel, *Der Auftrag der Treuhandanstalt*. „Wirtschaftsdienst” nr 4/1991, s. 165.

na skutek niezdolności do sanacji zamknięto 435 przedsiębiorstw, zatrudniających około 76 tys. pracowników⁴⁶. Wśród firm, które uległy likwidacji, można tytułem przykładu wymienić przedsiębiorstwo przemysłu fotograficznego *PENTACON* i linie lotnicze *INTERFLUG*⁴⁷.

III. EWOLUCJA SYSTEMU BANKOWEGO

Trwający już blisko dwa lata proces transformacji gospodarki wschodnioniemieckiej z państwowo planowanej i zarządzanej na społeczną gospodarkę rynkową objął również system bankowy. Całkowita zmiana dotychczasowego systemu odbywa się na dwóch wzajemnie powiązanych ze sobą płaszczyznach. W pierwszej wyodrębnić możemy te elementy, które określają zmiany zachodzące w samych bankach — ich strukturze własnościowej i organizacyjnej oraz filozofii działania. W drugiej należy zwrócić uwagę na aktywne włączanie się banków w proces systemowych przekształceń pozostałych segmentów gospodarki.

1. BANKI W NRD (STAN W MARCU 1990 R.)

Proces kształtowania nowego systemu bankowego rozpoczął się jeszcze przed utworzeniem między NRD a RFN unii walutowej, gospodarczej i socjalnej i mimo że do dnia dzisiejszego nie został w pełni zakończony, to podejmowane od początku działania zmierzały do utworzenia na obszarze pięciu nowych landów systemu wzorowanego na zachodnioniemieckim.

Do marca 1990 r. system bankowy w NRD zorganizowany był w sposób jednostopniowy, z ustawowo określonym podziałem zadań między poszczególne banki. Całokształt procesów finansowych, w tym przede wszystkim kredytowych włączony był w system gospodarki planowej. Realizację tego zadania zapewnia społeczna własność banków i kas oszczędnościowych i wyłączność państwa na prowadzenie operacji bankowych. Dominujące znaczenie w tym układzie miał Bank Państwowy NRD (*Staatsbank der DDR*)⁴⁸, który pełnił funkcję nie tylko centralnego banku pań-

⁴⁶ Por. *Treuhandanstalt ist nicht effizient genug*. „Frankfurter Allgemeine Zeitung” nr 136/1991, s. 13.

⁴⁷ Por. *Soziale Dimension fest im Blick*. „Die Welt” z 19 II 1991 (za: „Deutsche Tribüne” nr 22/1991, s. 6).

⁴⁸ Działalność banku regulował: Gesetz über die Staatsbank der DDR (Staatsbank G), GBl. der DDR, I, 1974, s. 580 i n. Staatsbank der DDR do 1967 r. nosił nazwę *Deutsche Notenbank*. Obsługiwał przedsiębiorstwa państwowe i kombinaty — zarówno przemysłowe, jak i budowlane, komunikacyjne oraz handlu wewnętrznego.

stwa, ale równocześnie był bankiem gospodarczym, prowadzącym rachunki przedsiębiorstw i kredytuującym ich działalność, a także sprawował państwową kontrolę nad przebiegiem procesów gospodarczych. W NRD sieć bankowa obejmowała także niewielką liczbę instytucji wyspecjalizowanych, powołanych do obsługi określonej grupy klientów i realizacji wyznaczonych zadań. Banki i kasy oszczędnościowe zobowiązane były również do deponowania wolnych środków na bezprocentowym rachunku w banku centralnym. W 1989 r. takich instytucji depozytowo-kredytowych było w zasadzie pięć: *Bank für Landwirtschaft- und Nahrungsgüterwirtschaft*⁴⁹, *Deutsche Außenhandelsbank AG*⁵⁰, *Deutsche Handelsbank AG*⁵¹, *Genossenschaftskassen für Handwerk und Gewerbe*⁵² i kasy oszczędności (*Sparkassen*)⁵³. Dla porównania w tym samym okresie ludność i gospodarkę w RFN obsługiwało 321 banków uniwersalnych, 178 banków wyspecjalizowanych, 3000 towarzystw kredytowych i 600 kas oszczędności.

Niewielka i ujednolicona na terenie całego kraju była również oferta banków w zakresie zarówno kredytowania, jak i możliwości lokowania w nich wolnych środków pieniężnych. Globalna podaż kredytów wyznaczona była w planach rozwoju gospodarczego kraju i kredyty mogły być udzielane jedynie na zadania w nich określone. O kredyt mogły ubiegać się zarówno jednostki państwowe, jak i rzemieślnicy, jednakże w zasadzie tylko o podstawowy, przeznaczony na inwestycje (*Grundmittelkredit*), na środki obrotowe (*Umlaufmittelkredit*) i w przypadkach wyjątkowych banki mogły udzielić kredytu uzupełniającego (*Zusatzkredit*). Zabronione było natomiast przyznawanie tzw. kredytów komercyjnych, a i przedsiębiorstwa nie miały prawa do wzajemnego kredytowania się. Równie z nikłej oferty mogły korzystać osoby fizyczne. Mieszkańcy NRD od Rostoku do Erfurtu mogli swoje oszczędności złożyć na rachunku girowym lub na książeczce oszczędnościowej. Depozyty te były od 1 stycznia 1971 r. oprocentowane w wysokości 3,25% w stosunku rocznym. Udzielane społeczeństwu kredyty były kredytami adresowanymi, uwzględniającymi sytuację socjalną wnioskodawcy. Głównymi adresatami były przede wszystkim młode małżeństwa, renciści oraz osoby budujące dla siebie mieszkania. Gwarantem wkładów było państwo, a uzyskane odsetki nie podlegały żadnej formie opodatkowania.

⁴⁹ Bank obsługiwał rolnictwo, leśnictwo i gospodarkę żywnościową.

⁵⁰ Specjalizował się w obsłudze transakcji zagranicznych.

⁵¹ Specjalizował się również w obsłudze obrotu płatniczego z zagranicą.

⁵² Prowadził rachunki rzemieślniczych spółdzielni produkcyjnych (PHG) i prywatnych rzemieślników.

⁵³ Specjalizował się w obsłudze ludności.

2. ROZWOJ BANKOWOŚCI W PIĘCIU NOWYCH KRAJACH ZWIĄZKOWYCH RFN

Wkrótce po otwarciu granic państwa, rząd NRD zobowiązał się do budowy gospodarki rynkowej, a decydującym krokiem na tej drodze było podpisanie układu państwowego z RFN o utworzeniu unii walutowej, gospodarczej i socjalnej między obu państwami⁵⁴. Przebudowa systemu bankowego rozpoczęła się *de facto* w marcu 1990 r., gdy to władze NRD podjęły próbę stworzenia dwupoziomowego układu bankowości. Na mocy ustawy⁵⁵ uchwalonej 6 marca co prawda *Staatsbank der DDR* utrzymał funkcję centralnego banku państwa, ale wyodrębniona została z jego struktur ta część działalności, która obsługiwała gospodarke kraju. Powstałe w ten sposób samodzielne banki utworzyły *Deutsche Kreditbank AG/Ost*⁵⁶ rozwijający się w kierunku banku uniwersalnego. Również i pozostałe banki i kasy oszczędności usamodzielnily się i jednocześnie rozpoczął się w nich proces zmian własnościowych i strukturalnych. Odnotować należy także powstanie nowych instytucji depozytowo-kredytowych, m.in. *Berliner Staatskantor (Ost)*, *Verkehrsbank*, *Postbank*, *Berliner Reise- und Touristenbank*. NRD stopniowo przejmowała zachodniemieckie ustawy regulujące działalność rynku finansowego, dostosowując do nich własne ustawodawstwo.

Decentralizacja systemu bankowego była niezbędnym warunkiem utworzenia rynkowego systemu kredytowego, do którego należy wolny rynek pieniężno-kapitałowy i nieregulamentowane kształtowanie stopy procentowej na rynkach finansowych.

Zasadnicza zmiana systemu bankowego nastąpiła jednak dopiero w momencie utworzenia unii, a przyspieszona została po zjednoczeniu obu państw niemieckich. Wprowadzenie 1 lipca 1990 r. marki zachodniemieckiej na obszarze NRD spowodowało, iż od tej pory jedynym bankiem sprawującym nadzór nad polityką pieniężną i walutową stał się *Bundesbank*. Tym samym *Staatsbank der DDR* utracił funkcję centralnego banku państwa, a NRD odstąpiła *Bundesbankowi* swoją dotychczasową sieć, na którą składała się centrala w Berlinie oraz 15 podporządkowanych jej oddziałów terenowych. *Staatsbank der DDR* nie został rozwiązany, a jego prawnym następcą został *Staatsbank Berlin*. Przejął on od swego poprzednika zobowiązania i wierzytelności powstałe w stosunkach z zagranicą oraz otrzymał prawo do prowadzenia innych czynności bankowych.

⁵⁴ Por. Vertrag über Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik. Układ ten, zawarty 19 V 1990, wszedł w życie 1 VII 1990. Tekst układu ogłoszono w: BGBl., II, 1990, ss. 517-567 i GBl. der DDR, I, 1990, s. 332 i n.

⁵⁵ Por. Gesetz zur Änderung des Gesetzes über die Staatsbank der DDR aus dem Jahre 1974, GBl. der DDR, I, 1990, s. 125.

⁵⁶ *Deutsche Kreditbank/Ost* został sprywatyzowany 2 VII 1990 r.

Do lipca 1990 r. banki działające na terenie RFN mogły w NRD otwierać swe przedstawicielstwa lub podpisywać umowy o *joint-ventures* z bankami wschodnioniemieckimi, a po tej dacie otrzymały prawo do osiedlania się i prowadzenia samodzielnej obsługi bankowej. Po zjednoczeniu obu państw niemieckich wszystkie ustawy RFN stały się obowiązujące na terenie pięciu nowych landów. Najważniejsze znaczenie dla budowy systemu bankowego miały m.in. ustawy o wekslach, czekach, hipoteczna, o depozytach, o kasach oszczędnościowych.

We wschodniej części Niemiec szczególnie ekspansywny rozwój wykazują trzy największe na rynku zachodnioniemieckim banki, tj. *Deutsche Bank*, *Dresdner Bank* i *Commerzbank*. Obrały one odmienne taktyki osiedlania się na nowym terenie. I tak w odróżnieniu od *Commerzbanku*, zarówno *Deutsche Bank*, jak i *Dresdner Bank* przyjął podwójną strategię działania. Polegała ona na równoczesnej budowie własnej sieci i na przejęciu banków wschodnioniemieckich.

Deutsche Bank wnosząc 84,7⁰% udziałów połączył się z częścią *Deutsche Kreditbank AG* tworząc *Deutsche Bank-Kreditbank*. Wkrótce jednak ten ostatni został całkowicie wtopiony w strukturę *Deutsche Bank*. Szacuje się, iż ta podwójna strategia zaowocowała w kwietniu 1991 r. 185 placówkami bankowymi (w tym 122 należały wcześniej do wschodnioniemieckiego partnera), a do końca 1991 r. ma zostać uruchomionych dalszych 30. W tym samym miesiącu bank obsługiwał blisko 700 tys. rachunków⁵⁷. Poza tym *Deutsche Bank* podejmuje również, obok czynności depozytowo-kredytowych i obsługi obrotu płatniczego, działania wspierające restrukturyzację gospodarki byłej NRD. Jest uczestnikiem spółki wyposażonej w kapitał zakładowy w wysokości 20 mln DM, zajmującej się kredytowaniem przedsiębiorstw i biorącej udział w prywatyzacji przedsiębiorstw⁵⁸.

Dresdner Bank, który przyjął podobną do swego poprzednika strategię, otworzył uroczyste swoje pierwsze przedstawicielstwo już 18 grudnia 1989 r. w Dreźnie. Wnosząc 85⁰% udziałów połączył się z pozostałą częścią *Deutsche Kreditbank AG* i w ten sposób uzyskał 72 placówki. Powstały w ten sposób *Dresdner Bank-Kreditbank AG* stopniowo został również wtopiony w strukturę *Dresdner Bank*. Ta podwójna strategia działania we wschodniej części RFN oceniana jest przez władze banku niezwykle wysoko⁵⁹, pozwoliła bowiem na lepszą prezentację banku w tej części

⁵⁷ Por. M. Robertz, *Die Entwicklung des Bankensystems in der ehemaligen DDR*. „Recht in Ost und West” nr 8/1990, s. 324.

⁵⁸ Por. *Wir sind nicht die besseren Industriemanager*. „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 19 IV 1991

⁵⁹ Por. K. D. Oehler, *Ein Wettlauf der Banken im Osten wie im Westen*. „Stuttgarter Zeitung” z 15 IV 1991.

Niemiec, jak w jej zachodniej części. W kwietniu 1991 r. w 107 placówkach *Dresdner Bank* obsługiwano 507 tys. rachunków.

Jak wspomniano *Commerzbank* przystąpił do samodzielnej budowy sieci i do kwietnia 1991 r. otworzył 50 placówek prowadzących 150 tys. rachunków.

Niezależnie jednak od przyjętej strategii działania ekspansja tych trzech banków na rynku wschodnioniemieckim była przedsięwzięciem kosztownym. Wyasygnowały one na ten cel środki w wysokości od 100 do 200 mln DM. W efekcie uzyskały jednak wielu klientów. Ocenia się, że pod koniec I kwartału 1991 r. te trzy banki obsługiwały łącznie 75% wszystkich klientów udzielając im blisko 20 mld DM kredytów, w tym najbardziej zaangażowany był *Deutsche Bank* (9,2 mld DM) i *Dresdner Bank* (7,6 mld DM) i przyjęły do depozytu ok. 25 mld DM⁶⁰. Również i inne banki z zachodniej części RFN zdecydowały się na połączenie z bankami w byłej NRD. M.in. *Westdeutsche Landesbank* połączył się z *Deutsche Außenhandelsbank AG* tworząc *Deutsche Industrie- und Handelsbank*, który specjalizuje się w obsłudze krajów Europy Wschodniej, ale w swych 8 oddziałach na terenie byłej NRD prowadzi także działalność na rzecz różnych firm. Do końca września 1991 r. ma zapaść decyzja o ewentualnym dalszym przekształceniu tej spółki, tym razem z udziałem *Südwestdeutsche Landesbank*, który to bank zaoferował swoje dwa przedstawicielstwa w Dreźnie i Chemnitz jako swój 25% wkład⁶¹.

Zarówno kasy oszczędnościowe (*Sparkassen*), jak i kasy spółdzielcze (*Genossenschaftskassen*) stosunkowo łatwo znalazły swoich naturalnych partnerów w RFN wzorując się na nich przy przeprowadzaniu zmian strukturalnych, organizacyjnych i własnościowych. Uwagę zwraca opracowana przez stronę zachodnioniemiecką koncepcja „pomocy partnerskiej” dla wschodnioniemieckich kas oszczędnościowych. W jej ramach każda kasa działająca w NRD otrzymała opiekę 2-3 kas zachodnioniemieckich, których zadaniem było udzielenie pomocy kadrowej i technicznej. *Deutsche Girozentrale/Deutsche Kommunalbank* z Berlina Zachodniego od 1 lipca 1990 r. zapewniały płynność i rozwój obrotu płatniczego oraz pomagały w zarządzaniu kasami. W odniesieniu do spółdzielni kredytowych, znanych w NRD jako *Bäuerliche Handelsgenossenschaften*, opiekę przejęły kasy *Reiffeisen* i *Deutsche Genossenschaftsbank* z Frankfurtu nad Menem. Ten ostatni przejął również *Deutsche Genossenschaftsbank Berlin*, znany wcześniej jako *Bank für Landwirtschaft- und Nahrungsgüterwirtschaft*.

⁶⁰ Jw.

⁶¹ Por. notatka w „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 9 VII 1991.

Także od lipca 1990 r. obecne są w nowych krajach związkowych również i inne banki, które podjęły decyzje o samodzielnym działaniu na tym terenie. Są to m.in. *Bayerische Vereinsbank*, *Bayerische Hypothekenbank*, *BHV Vereins- und Westbank*, *Leonberger Bausparkasse*. Warto podkreślić, że do końca maja 1991 r. nie powstał żaden nowy bank na bazie kapitału wschodnioniemieckiego.

Przejęcie przepisów prawa bankowego i ustaw określających zasady działania na rynku finansowym nie oznacza, że banki zachodnioniemieckie działają w nowych krajach związkowych w ten sam sposób, jak w starych. Wydaje się, iż interesującym przykładem jest działająca w Lipsku filia banku prywatnego *Sal. Oppenheim jr. & Cie.*⁶² Ten najstarszy, działający w RFN, bank prywatny obsługuje firmy, których obroty roczne przekraczają 100 mln DM, a w byłej NRD sumę tę zmniejszono do 20 mln DM, również odmienne zasady przewidziano dla wysokości depozytu bankowego.

Nie należy zapominać, iż proces zmian w bankowości wschodnioniemieckiej wymaga znacznie dłuższego czasu. Nie ulega jednak wątpliwości, iż jego formalna zmiana nastąpiła w nieprawdopodobnie krótkim okresie, natomiast jakościowa jest w trakcie budowania. Powstałe w nowych krajach związkowych banki są przede wszystkim bankami uniwersalnymi, świadczone przez nie usługi w obecnej chwili różnią się jednak od tych, z jakich korzystają klienci w zachodniej części Niemiec. Uwagę zwraca przede wszystkim brak popytu na niektóre rodzaje kredytu, zwłaszcza eksportowego i importowego.

3. UDZIAŁ BANKÓW W PROCESIE RESTRUKTURYZACJI GOSPODARKI BYŁEJ NRD

Działające w pięciu krajach związkowych banki, obok typowej dla nich działalności depozytowo-kredytowej i obsługi obrotu pieniężnego, coraz częściej podejmują różnego rodzaju działania, których bezpośrednim efektem ma być przyspieszenie procesu transformacji gospodarczej tego obszaru. Uwagę zwracają starania niektórych banków o stworzenie alternatywnej dla Urzędu Powierniczego polityki prywatyzacji. Coraz bowiem więcej przedsiębiorstw wschodnioniemieckich zwraca się do banków proponując im zakup lub co najmniej rekomendowanie ich do obrotu giełdowego. Te projekty spotykają się z aprobatą zarówno przedstawicieli kół gospodarczych, jak i polityków twierdzących, iż sanacja przedsiębiorstw może dokonywać się przez banki, których działalność na tym polu może stanowić uzupełnienie prac prowadzonych przez Urząd Powierniczy. W tej sprawie rozmowy z Urzędem Powierniczym prowadził

⁶² Por. *An der Pleiße senkt Oppenheim das Limit*. „Die Welt” z 3 VI 1991.

Dresdner Bank, proponując iż czasowo przejmie pewną liczbę przedsiębiorstw wschodnioniemieckich i poczyni starania o pozyskanie dla nich wewnętrznych lub zagranicznych rynków zbytu. *Dresdner Bank* posiada pewne doświadczenie w prowadzeniu tego rodzaju działalności, gdyż prowadzi ją także dla swych zachodnioniemieckich klientów w ramach *Dresdner Beteiligungsfonds*. Kierownictwo banku chce jednak zastosować na tym nowym dla siebie rynku nieco odmienną taktykę. Działając w ramach *Beteiligungsgesellschaft für die deutsche Wirtschaft mbH* wyraża zgodę na przejęcie również udziałów większościowych przedsiębiorstw wschodnioniemieckich. Podkreślić jednak należy, iż najczęściej nie chodzi o długookresowe zaangażowanie banku, a jedynie o spełnienie funkcji pośrednika między firmą wschodnioniemiecką a zachodnioniemiecką lub zagraniczną. Podobne projekty opracowuje również *Commerzbank*, brak jest jednak bliższych danych na temat ewentualnie zawartych transakcji⁶³. Należy założyć, iż w obu przypadkach chodzi o firmy, które są klientami banku, dysponują konkurencyjnym produktem, doborowym zespołem kierowniczym, ale borykają się z niedostatkiem kapitału. Generalnie można jednak odnieść wrażenie, że jak do tej pory instytucje kredytowe wykazują duży dystans do angażowania się w procesy sanacji przedsiębiorstw w nowych krajach związkowych. Tego typu działania obarczone są bowiem zbyt dużym stopniem ryzyka. Przedsiębiorstwa, które ewentualnie mogłyby zostać wykupione przez bank jeszcze przed sanacją, znajdują się najczęściej w stanie, który nie pozwala na przeprowadzenie nawet szacunkowych kosztów ich uzdrowienia. W stosunkowo korzystniejszej sytuacji znajdują się firmy małe i średnie, bowiem ich odnowa pociąga za sobą nakłady, które nie muszą stanowić zagrożenia dla egzystencji samego banku. Znacznie trudniej jest natomiast podjąć takie decyzje w odniesieniu do firm dużych, każde bowiem niepowodzenie może obciążyć kapitał własny banku. Wydaje się także, że nie bez znaczenia jest również fakt, iż banki zachodnioniemieckie do tej pory nie angażują się w działalność doradczą dla przedsiębiorstw, z wyjątkiem właśnie małych i średnich firm. Są to bowiem przedsięwzięcia niezwykle kosztowne, wymagające zaangażowania specjalistów z różnych dziedzin spoza układu bankowego. Należy jednak oczekiwać, iż w niedalekiej już przyszłości banki będą prowadziły nie tylko działalność kredytową na rzecz przemysłu, rolnictwa, usług i rozwoju infrastruktury, ale także doradczą, organizacyjną i inwestycyjną w nowych krajach związkowych, przyczyniając się w znaczący sposób do intensyfikacji wzrostu gospodarczego tego obszaru.

⁶³ Por. *Wir sind nicht...*, op. cit.

Dotychczasowe rozważania pozwalają na dokonanie pewnego podsumowania, jak i sformułowanie wniosków o charakterze ogólniejszym. W Niemczech Wschodnich nastąpiły już dość znaczne zmiany w zakresie stosunków własnościowych. Urząd Powierniczy zdołał sprywatyzować poważny procent przedsiębiorstw sektora usług oraz niemałą część przedsiębiorstw sektora produkcyjnego. Następowala również reprivatyzacja przedsiębiorstw upaństwowionych w 1972 r., jak i powstało wiele nowych (prywatnych) przedsiębiorstw. Postępował proces sanacji firm, ograniczający się co prawda do zmniejszenia kosztów produkcji. Całkowitemu przeobrażeniu uległ system bankowy. Należy szczególnie podkreślić zarówno niezwykle krótki czas, w jakim ukształtowała się nowa sieć banków, jak i całkowitą niezdolność adaptacji wschodnioniemieckich banków i kas oszczędności do warunków gospodarki rynkowej. Świadczy o tym niemalże całkowite ich wchłonięcie przez banki i kasy zachodnioniemieckie. Uwagę zwracają również działania podejmowane przez banki, a mierzające do stymulowania przekształcenia gospodarki krajów wschodnich.

Wszystkie te fakty wskazują, iż w analizowanych dziedzinach osiągnięto niewątpliwe efekty w zakresie wprowadzania gospodarki rynkowej. Skalę tych efektów ograniczały zaakcentowane w artykule czynniki hamujące proces transformacji gospodarki byłej NRD. Do nich należy zaliczyć przede wszystkim trudną sytuację gospodarki byłej NRD, niski poziom fachowy kadry państwowej, zły stan infrastruktury i środowiska naturalnego, relatywne zacofanie techniczne i wysokie zadłużenie przedsiębiorstw.